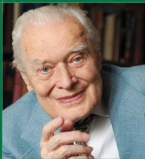

R O Z H O V O R Y

Jan Heller

Podvečerní děkování

Vzpomínky,
texty a rozhovory

Podvečerní děkování

Jan Heller

Podvečerní děkování

Vzpomínky,
texty a rozhovory

V y š e h r a d

© Prof. ThDr. Jan Heller, 2005

ISBN 80-7021-809-6

*Tuto svou asi poslední knihu
věnuji manželce.*

*Svou stálou péčí o vše doma
umožnila všecku mou odbornou práci.
Navrhla také titul této knihy.*

ÚVODNÍ SLOVO

Proč podvečerní děkování? Když se šeří a chystáme se jít spát, děkujeme za prožitý den. Nebo za celý život, zvláště když už léta pokročila a zdraví je křehké. Bylo mi dopřáno překročit osmdesátku. To je milost i zkouška: pošetilá sebestřednost číhá sice i ve stáří za rohem, ale nechci jí dávat místo. Naopak, rád bych, když už se blíží cíl, znovu poděkoval z celého srdce: především Tomu, který laskavě opatroval mé kolísavé kroky. Pak i všem, s nimiž jsem směl jít společně nebo se s nimi na své cestě alespoň setkat. Chci děkovat i za vše nesnadné, když mne to vedlo k pokoře. Za všecku bolest a nemoci, které mne, kdykoli jsem dostal sílu k nim přitakávat, přibližovaly k Trpícímu. Zvláště děkuju – tiše udiven – za všechny a všem, kdo mne navzdory všemu měli rádi a vycházeli mi vstříc. Díky i za vše, co mne učilo odevzdávat Bohu nejen mé mnohé nesplacené dluhy z minulosti, ale i celou mou budoucnost a všechny mé pošetilé a marné naděje, a tedy i představy a nároky, z nichž rostou marná trápení. To mám na srdci, když mluvím o „podvečerním děkování“.

Praha 18. června 2005

Vzpomínky

MLÁDÍ

Rodný dům v Plzni

Narodil jsem se 22. 4. 1925 v Plzni v domku svých rodičů, dva roky po mně i bratr Václav. V domě nás bydlilo celkem šest: moji rodiče, my dva synové, svobodná sestra mojí matky nazývaná „teta Máňa“ a její matka (tedy naše babička) Františka. O všech ještě bude řeč.

Přesná adresa byla Plzeň-Bory, ale čtvrti se říkalo „V Bezovce“, Schwarzova ulice 40. Měli jsme dva pokoje v přízemí a dva v prvním poschodí. Kolem byla zahrádka, do ulice okrasná, za domem ovocné stromy a trochu zeleniny. Rodiče, oba učitelé, si postavili domek nedlouho před mým narozením a bydlili v něm až do své smrti. Otec byl zahrádkář, pečlivě vybíral odrůdy ovocných stromů, poučeně je rouboval i prořezával, takže jsme mívali i pěkné ovoce. Bylo to hezké bydlení v zeleni, tedy ve vilové čtvrti a v tehdy klidné ulici, takže jsem na rodný dům a předválečná léta v něm rád vzpomínal.

Rodné město

Plzeň byla po Praze největším městem v Čechách, tehdy asi 100 000 obyvatel. Průmyslu samozřejmě dominovala velická Škodovka a pivovar, papírny a dílny ČSD. Do Škodovky dojíždělo mnoho lidí z okolí. Kulturní život města byl v té době poměrně čilý. Podílelo se na něm denně hrající profesionální

divadlo dobré úrovně a několik dalších sálů a scén, kde bývaly koncerty. Plzeň tehdy měla i svůj vlastní symfonický orchestr, sestavený sice převážně z amatérů, ale dobré úrovně. Hrával v něm bratranec vyučující na průmyslovce. Pro život města byla důležitá i řada škol – dvě gymnázia, reálka, několik průmyslovek, obchodní akademie, na ní učila sestřenice. Jakýmsi těžištěm kultury bylo velké a čilé muzeum s dobrou knihovnou, tu jsem jako gymnazista navštěvoval dost pilně, dále národopisné muzeum orientované na západočeský folklor, výstavní síně a také časopis „Plzeňsko“, orientovaný na historii regionu.

Jak to bylo s obyvateli města? Většina se do Plzně přistěhovala až v 19. a 20. století. Zdánlivě splynuli se starousedlíky, ale ti dobře věděli, kdo mezi ně po generace patří, a často nenápadně drželi dohromady. Mohl jsem to pozorovat zblízka, protože babička Františka, která s námi bydlila, byla ze starousedlického rodu Hechtů, kdežto můj otec přišel do Plzně, když tu začal učit a vzal si Plzeňanku. Vzpomínám, jak mi otec jednou ještě jako malému školákovi se zadostiučiněním ukazoval plzeňský „domovský list“. Vysvětloval, že ten dostal, až když v Plzni déle učil. Já jsem sice zachoval uctivě vážnou tvář, ale jinak mi to připadalo legrační. To bylo přesně ono rozmezí mezi starým a novým světem.

Rodina

Prarodiče z otcovy strany

Jak už jsem se zmínil, otec Jan Heller (1887–1961) nebyl rodem z Plzně. Narodil se a vyrostl v nedalekých Vejprnicích. Měl pět sourozenců. Kromě nejstarší dcery, která si vzala také učitele, všichni ostatní studovali. Obdivoval jsem babičku Magdalenu, roz. Engelmaierovou (1859–1943) a dědečka Jana Hella (1857–1934), že to dokázali. Vzpomínám na ně oba.

Babička Magdalena byla tichoučká a churavá. Měla celoživotní žaludeční potíže. Teprve dlouho po její smrti, když náš

rod typických alergiků zkoumal genetik, došel k diagnóze, že to byla dost vážná potravinová alergie. Babička sedávala při návštěvách ve Vejprnicích ve svém křesle a moc nemluvila. Zemřela za války v roce 1943.

Dědeček Jan, její manžel, byl v mnohém jejím opakem. Urostlý, i ve stáří vzpřímený, býval hovorný a veselý. Tu hovornost mám asi po něm. V mládí hrával v kostele (samozřejmě katolickém) na lesní roh a přátelsky se přel s farářem. Byl přesvědčený sociální demokrat, přítel senátora Habrmána. Ježíše si velice vážil, ale viděl v něm – mám to ovšem už trochu v mlhách – především odhodlaného a statečného zastánce lidské rovnosti. To ovšem byl původní a ryzí program starých sociálních demokratů, s pozdější komunistickou deformací to nemělo nic společného. Dědeček také rád zpíval, měl své oblíbené písničky. Byl sčtělý, znal třeba romány Victora Huga. Mně se však zapsal do srdce ještě něčím jiným. Povím to raději krátkou příhodou, která to výrazně shrnuje.

Já jsem byl jeho prvorozený vnuk – Heller, tak na mě dědeček držel. Bylo léto, vzal mě ven na procházku. Šli jsme sami dva kolem vejprnického rybníku. Na hrázi stály vysoké topoly a v nich bzučely včely. Některé včelky spadly do vody a topily se. Dědeček přisedl ke mně na bobek a řekl: „Podívej, musíme jim pomoci. Hodíme jim lísteček, aby se neutopily.“ Tak jsem horlivě sbíral s dědečkem suché lístky z topolů a házeli jsme je včeličkám. A mně se v tom okamžiku rozsvítlo. Možná že mi tehdy byly asi tak čtyři roky nebo spíš méně, ale já jsem pochopil: Tajemství života a svorník kosmu je láska. Takto jsem si to samozřejmě formuloval až po mnoha létech, ale tento průhled mě doprovázel neustále. A když se v mém životě někdy setmělo, vzpomínal jsem na tuto příhodu jako na své „prótoeuangelion“. Dědeček zemřel v roce 1934 na prostatu, tehdy neoperovatelnou. Hluboce mě to zasáhlo, jako i poslední návštěva u jeho lože, kdy už nás nevnímal. Umřel ovšem doma. A pak mám dodnes jasně před očima jeho pohřeb, jak jsem mu do hrobu házel malé popínavé červené růžičky. Zbyly ve mně bolestivé otázky. Doma se o smrti nemluvívало. Rodiče byli zamě-

ření na otázky mravní. Chtěli z nás vychovat čestné a vzdělané lidi, ale otázky náboženské a metafyzické zůstávaly v pozadí. Měli však úctu k tomu, co nás přesahuje. Vážil jsem si jich, měli nás rádi a vychovávali nás – tedy mě i bratra – pečlivě. Dnes, ve svém stáří, to vidím tak: dali nám vše, co mohli a měli. Chodívali jsme s rodiči – ne často, ale několikrát do roka na vejprnický hřbitov, tam byl dědečkův hrob a později i babiččin. Vždycky jsem byl dojatý a vzpomínal. Dobře jsem si dědečka pamatoval, i to, jak mě měl rád. Nedaleko dědečkova hrobu stál velký kříž, označující střed hřbitova. Je tam dosud, byť sešlý. Chodili jsme kolem něho. Na kříži visel Ukřižovaný – byl to katolický hřbitov – a pod ním byl nápis z listu Galatským 6,14: „Odstup ode mne, abych se chlubil, jedině v kříži našeho Pána Ježíše Krista, skrze něhož je mi svět ukřižován a já světu.“ Kdykoli jsme přišli na hřbitov, vždycky jsem si to znovu četl, opakoval a přemýšlel nad tím. Proti mnoha prázdným slovům znějícím kolem nás, byla tato krátká věta pohledem do hlubin. Asi to bylo pro mě tehdy to nejzávažnější duchovní slovo, totiž v době před konfirmací. Napadlo mě, čím vším se chlubím nebo chci chlubit. Ale všechno to je marnost a pomíjení. Apoštol se však chlubí už jen jediným – Kristovým křížem. Naše chlubení vede do bezcestí, ba do smrti. To Pavlovo chlubení Kristem a jeho křížem ukazuje k životu, za smrt a do věčnosti. Tak to apoštolovo slovo z vejprnického hřbitovního kříže bylo důležitým zrnkem, které ve mně po léta klíčilo a dozrávalo. Až jsem šel studovat teologii a chystal se být farářem. Dnes, když se na to vše dívám z odstupu – po sedmdesáti letech! – je mi to potvrzením, že naše kroky jsou shůry směřovány, často velmi nenápadně a téměř neviditelně. Rozpoznáváme to ovšem až po letech své životní cesty. Jednou jsem o takovém dodatečném rozpoznávání kázal – textem byl Ex 33, 17–23: Mojžíš chce vidět Boží tvář, ale Hospodin říká, že mu ukáže jen svá záda (Kraličtí) čili že jej Mojžíš může spatřit jen zezadu. Pohledět Bohu do očí – na to nemáme. A je dobře, že on sám nám to nedovoluje. Ale když už kolem nás prošel – křesťan dodá: V Kristu – můžeme zahlédnout jeho záda, spatřit jej zezadu, ná-

sledovat jej. Zahlédnout, jak po celá léta skrytě řídil náš život, aby nás dovedl k pravému cíli.

Prarodiče z matčiny strany

U prarodičů z matčiny strany to bylo všechno jiné. Dědeček Adolf Panzner (1854–1895) zemřel brzo. Už jsme ho s bratrem neznali. Měl v Plzni na náměstí krámků, byl mistr rukavičkářský. Dům, v němž Panznerovi bydleli, byl nejužší, kousek napravo od radnice. Babička dole v krámku rukavice prodávala, dědeček je v poschodí, kde byla dílna, vyráběl, myslím že s jedním tovaryšem. Ale zemřel ve svých jednačtyřiceti letech, prý po nějakém starším úrazu hlavy. To bylo zlé, zbyly tu tři malé děti, dcera Marie *1887, syn Adolf *1889 a nejmladší Helena *1891, naše maminka. Jejich matka a naše *babička Františka, rozená Hechtová* (1858–1935) patřila do staroplnzeňského rodu a měla v Plzni řadu příbuzných, ale situace byla krušná. Tak zvaným „vdovským právem“ vedla babička krámků dál a prodávala rukavice, které v dílně vyráběl jeden tovaryš. Je obdivuhodné, že všechny tři děti poslala na studie, obě dcery na plzeňský učitelský ústav, syna na pražskou techniku. Když nejstarší dcera Marie dostala učitelské místo v Domažlicích, odstěhovala se tam s ní. Adolf dojížděl z Prahy, Helena z Plzně. Poté co dostudovali, tam dočasně získali i práci. Helena učila v domažlickém okolí a Adolf pracoval jako projektant na místním městském úřadě.

Nedlouho před první světovou válkou se celá rodina vrátila do Plzně, všechny tři děti, nyní už po studiích, tu dostaly práci. Obě dcery učily, syn Adolf pracoval v místní plynárně, později dlouhá léta jako ředitel.

Plzeňští učitelé se mezi sebou znali, tak se rodiče seznámili a vzali a postavili si onen domek, o němž jsem už vyprávěl. I strýc Adolf založil vlastní rodinu. Do nového domku se stěhovali rodiče, babička a její celoživotně svobodná nejstarší dcera, „teta Máňa“. Otec, matka i teta učili, nás doma hlídala i vychovávala babička Františka. Asi proto, že prošla krušným životem, byla klidná, ztišená, moc toho nenamluvila. Někdy se

v ní probudily starosti, kterým jsme zpočátku nerozuměli. Zastavila se při práci, zahleděla se někam, kam jsme my tehdy nedohlédli, a řekla těžkým, vážným hlasem: „Bude válka. Bude zase válka.“ Slovo „válka“ bylo v jejích ústech součtem vši bídy a všech hrůz. Rodiče ji těšili, že nebude. Žel měla pravdu. Ale už se války nedožila. Zemřela v roce 1935 na zápal plic, také doma.

Rodiče

Po prarodičích něco o rodičích: Nějaká zmínka už byla. Náš tatínek Jan Heller (1887–1961) byl učitel, většinu svého života učil v Plzni, hlavně na Chodském náměstí, tam jsme také oba s bratrem chodili do národní školy, nebylo to daleko.

Přes druhou světovou válku byl propuštěn s nevelkou penzí a chodil si přivydělávat drobnou úřednickou prací na městský úřad, třeba při přidělování potravinových lístků. Také maminka i teta Máňa byly propuštěny – bez penze s jakýmsi „odstupným“. Byl to pád celé rodiny. Dva strýce – jednoho legionáře a druhého funkcionáře Sokola – nacisté zavřeli, ale přežili a vrátili se. Co nás však všechny svíralo nejvíc, bylo arogantní násilí nacistů. Někdo člověka obvinil, že někde něco řekl či udělal, zatkli ho a nevrátil se. Nikdo doslova nevěděl dne ani hodiny. Žili jsme jako pod pohřebním příkrovem. Babička Františka už sice byla po smrti, ale tatínka, maminku i tetu Máňu doba proměnila. Byli jakoby trvale smutní. Zavraždili jim republiku, ničili národ. Signály humanity se považovaly za zločin.

To vše bylo v kontrastu s tím, jak veselí a šťastní bývali rodiče dřív. A nejvíc se to projevovalo – alespoň tak jsem to tehdy vnímal – v domácím muzicírování. Před válkou otec sedl k piánu, maminka se mu postavila po bok a už se ozývala Mařenka, Carmen, Rusalka a další. Maminka měla zpaměti nastudovány všechny významnější operní sopránové role. A když měla náladu, nemluvila, ale zpívala. Pohotově vybrala kousek nějaké árie, který výborně zapadl do situace. Otec jako mladý učitel a zdatný hudebník po nějaký čas dirigoval plzeňský

„lázeňský orchestr“, který hrával v Lochotíně. Hrál dobře i na housle, varhany a jiné nástroje. Osvětlí to několik veselých příhod. Už když byl studentem na učitelském ústavu, přišla jednou přísná inspekce. Tak učitel hudby vyvolal pohotového studenta Hellera a pravit: Trioly. Studentík Heller povstal, zasedl k malým školním varhanám a začal improvizovat. Rozvinul do půvabných triol hned s plným doprovodem levice tehdy známou odrhovačku „Ó Emame, to se ti nestane, co se ti stávalo, ty stará parádo ...“ Profesor i inspektor naslouchali. Triolám se nedalo nic vytknout. Tak se shodli na tom, že „to stačí“. Jindy, a to už byl otec mladý učitel, byl pozván, aby zahrál na varhany přátelům na jejich svatbě. Proč ne? Místo obvyklého svatebního pochodu začal improvizovat klasickou fugu. Dole v kostele poslouchali, co z toho bude. Byl to nějaký Bach? Asi ne. Konečně z polyfonického začátku se začala rozvíjet i melodie. A byla to známá národní píseň „Vdávalo se motovidlo, dlo, dlo, dlo, vdávalo se motovidlo, bralo sobě staré bidlo dlo dlo...“ Ti méně znalejší to asi přece jen považovali za Bacha a ti bystřejší raději neříkali nic. – Přesně tento druh humoru jsem zdědil. Neužívám silných slov. Nač? Ale někdy třeba dělám z čiré radosti makaronské hříčky, spletené z několika jazyků. Před lidem obecným se to moc dělat nesmí, mysleli by, že se vytahuju. Ale jako něžná provokace kolegů a studentů je to výborná zábava. Třeba to vypadá jako přeheknutí: *Doctor nulliusque iuris*, nebo *Doctor iuris imprudentiae*. Kdo neumí slušně latinsky, považuje to za zvláštní uctivost. Začal jsem s tím dost brzo. Na gymnáziu jsme měli přímo rekordně prkenného ředitele. Nosil tvrdášek a když zdravil, postupoval tak, že nejdříve zvedl tvrdášek kolmo vzhůru dosti vysoko, asi 30 cm, pak jej v pravém úhlu posunul do strany a zase kolmo spustil téměř ke kolenům. To nebyl pozdrav, to bylo dokonalé klaunské číslo. Naučil jsem se to po něm. Tenkrát studenti nosívali kloboučky. Když jsem šel s rodiči a potkali jsme nějakou místní honoraci, pozdravil jsem pečlivě a neuspěchaně „à la direktor“. Známi zírali. Ale většinou se zmohli jen na poznámku: Vy máte dobře vychovaného synka, je tak uctivý.

Po válce byl otec reaktivován, vrátil se do školy a celý omládl. Stal se dokonce ředitelem plzeňské cvičné školy. Ale jeho radost netrvala dlouho. Už před rokem 1948 tušil, že jde vše „na levačku“. Kolem roku 1950 naříkával, že „tohle není žádný právní stav“. Nemýlil se. Hudbu měl dál rád, ale kolem se nevyjasňovalo, a tak šel pak do penze. Věrně ošetřoval těžce nemocnou manželku, tedy naši maminku; bylo to nesnadné, umírala dlouho; zemřela v roce 1954.

Tatínek pak k nám jezdíval do Prahy a těšil se z našich dvou synů, tedy svých vnuků. Poměry mu radost nedělaly. Zemřel zcela náhle ve svých 75 letech na prasklou aortu. Bylo tam aneurisma, řekli nám po pitvě. To bylo v roce 1961. Kontakty s Plzní oslábly.

Maminka Helena, rozená Panznerová, byla o čtyři roky mladší (1891–1954) než otec. O její podivuhodné hudebnosti už byla zmínka. Učila ráda, a to přírodopis a zeměpis na měšťance. Myslím, že i mezi kolegy byla oblíbená. Ráda s otcem chodila do divadla. Brzo po válce však začala chřádnout. Měla zlé závratě, chvíle dezorientace, stále méně poznávala své okolí a nakonec téměř nekomunikovala. Zemřela v roce 1954, její sestra, teta Máňa, už dva roky před ní. Já už jsem ovšem tehdy působil jako kazatel v Hořovicích a potom jako asistent na fakultě a měl už vlastní rodinu. Ale k tomu se vrátíme v další kapitole.

Bratr Václav

Také bratr Václav se oženil a osamostatnil. Na pražské technice vystudoval fakultu inženýrského stavitelství, směr vodohospodářský. Pracoval nejprve v plzeňské Krajské vodohospodářské službě a později v Armabetonu. Svou práci dělal rád a dobře, měl v Plzni pověst zdatného odborníka. Oženil se s Věrou, rozenou Brdičkovou; když mu zemřela, zůstal sám a bezdětný. Se svou technickou i právní zdatností pomáhal plzeňským sestřenkám, oběma starším než jsem byl já s bratrem.

Nevstoupil do strany a měl různé nesnáze. Ale protože byl pilný a odborně na výši, potřebovali ho. Po léta ho pohlcovaly

jeho úkoly a manželčina nemoc. Pak hlouběji zakotvil v duchovně živém kruhu svých přátel, většinou katolíků, kteří se však s ekumenickou otevřeností snažili dobrat hlubších vrstev křesťanství. Vážím si jich a mám s nimi dost čilé kontakty. Oni zase i s bratrem čtou mé knihy, články, poslouchají i rozhlasové projevy. Bratra, o dva roky mladšího, trápí podobné nemoci jako mě, jako já „chodí po doktorech“, ale zatím všemu vzdoruje poměrně úspěšně. Nevídáme se často, ale voláváme si.

To by bylo zatím asi vše důležitější o rodině, z níž pocházím, a o mládí v Plzni.

DUCHOVNÍ HLEDÁNÍ A STUDIUM TEOLOGIE

Úzkosti dětství a jejich promýšlení

Otázka smrti

Od poměrně útlého mládí jsem myslíval na smrt. Vzpomínám zřetelně, že už v předškolním věku jsem často a s vnitřním sevřením kroužil kolem toho, že všichni jsme smrtelní a že tedy i já budu musit jednou zemřít. Nesměle jsem se dotazoval rodičů, ti ale o tom nemluvili rádi. Utěšovali mě, že mě čeká ještě dlouhý život, abych na to nemyslel.

Dnes rozumím, že si v sobě nesli něco z doby, v níž vyrostli, tedy z konce devatenáctého století a tehdy vládnoucího pozitivismu. Nechtěli mě však zatížit, přestože asi vnitřně pochybovali, snad i o svých pochybnostech. To jsem ovšem pochopil až po létech, kdy se mi pochybnost o pochybnosti ukázala jako důležitá. Dodnes je pro mě závažnou složkou křesťanské víry to, že moje pochybnost nemůže přemoci boží milosrdenství a že moje nedověra nevyprazdňuje boží věrnost. V tom mi velice pomohl Barth a jeho žáci. Mám v sobě kus osvícence, obdivuju Dobrovského, a k víře se musím dostávat vždy znovu

skrze pochybnosti, obrazně řečeno „kout ji znovu ve výhni rationality“. Nejsem duše přirozeně náboženská (*anima naturaliter religiosa*) ani někdo, kdo jen krouží kolem svých náboženských citů – to mi nebylo dáno. Komu takové věci dány byly, ať se raduje a děkuje, ale ať ty ostatní nenutí, aby byli přesně jako on.

Otázka času

Měl jsem ovšem také chvíle, kdy mi připadalo divné, že jsem hmotný. Ale v podstatě jsem byl s tím smířen, vadilo mi to jen někdy a málo. Docela jinak to bylo s časem: Moje časnost na mně ležela, a to už od dětství. Nebyla to odezva na nějaký pozdější vliv, rostlo to z mého nitra. Působily tu nejspíš některé faktory, které souzněly. Předně smrt v rodině, vejprnického dědečka v roce 1934 a o rok později úmrtí babičky. Jistě mě poznamenaly, ale možná proto, že struna už byla na tento tón naladěna. Podobně to bylo s důvody zdravotními. Asi od mých čtyř let se u mne projevovala dost nepříjemná pylová alergie, po ní spastické bronchitidy a při nich pocit dušení, který někdy vybavoval blízkost a doléhavost smrti se zvláštní silou.

Trvalo mi to dlouho, než jsem pochopil, že strach před smrtí je vlastně sobecký strach o sebe sama. Kdo se odevzdal Bohu a Kristu, nemusí se bát. Důležitým se mi stalo, co říká Jan 1,26: „Uprostřed vás stojí, koho vy neznáte.“ A protože ho neznáte, proto se bojíte. O sebe i o druhé, někdy i o církev a o Boha, o všecko. Vedle nás a s námi ve vši naší bídě stojí někdo, koho známe tak málo, že ho ani nepoznáváme. Ale tím se jeho přítomnost nijak neomezuje a neruší. On je ze své podstaty Immanuel – s námi Bůh (Mt 1,23).

Kontakty s církví a Písmem

Situace v rodině a v evangelickém sboru

Oba rodiče pocházeli z vlažně katolického prostředí. Po první světové válce – podobně jako mnozí jiní vlastenecky cí-

tící Češi – z římskokatolické církve vystoupili a stali se členy církve evangelické. Nás oba bratry dali evangelicky pokřtít ve sboru Plzeň západ – v Plzni se říkalo „U zastávky“. Působil tam tehdy známý farář a později senior a politický vězeň Ebenezer Otter. Byl poměrně drobné postavy; oceňovali jsme jeho mravní vážnost a veliké pracovní nasazení. Po první světové válce se horlivě účastnil přestupového hnutí, později jako senior jezdil pilně po celých západních Čechách, kde se po konci druhé války zakládaly nové sbory. Svou teologií patřil do doby, v níž vyrostl, tedy kolem roku 1900. Svě důrazy na českou, tj. husitskou a bratrskou minulost dával najevo třeba také tím, že kromě textů Písma četl při bohoslužbách i malý oddíl z Husa, Komenského nebo některých našich reformačních klasiků. Formálně jsme tedy patřili do tohoto sboru, ale když jsme s bratrem byli školáci, s rodiči jsme do kostela nechodovali. To spíše jsme dělali jakési turistické exkurzy – před Vánocemi po jesličkách, to v katolických kostelích, nebo i výlety do okolí Plzně, kde byly umělecky památné církevní stavby. Pamatuju si, že už jako poměrně malý školáček jsem na první pohled bez nesnázi rozeznal, zdali je stavba v románském slohu či gotice, baroku či empiru. To mě i bavilo. A stejně tak jsme chodívali po hradech.

Z této doby také pochází má první závažná teologická výpověď na církevní půdě. Byly mi asi necelé dva roky, obcházel jsem jesličky v kostelích a otec mě nesl na ramenou. Vešli jsme do kostela, jesle tam byly veliké, snad skoro v životní velikosti, a Panna Maria byla černá. Dnes vím ovšem i proč. Je to ohlas Písně písní 1,5. Já jsem však vztáhl ručku a rozkřičel se velmi hlasitě na celý kostel: „Terný bubu!“ Otec, potlačující smích, mě rychle vynesl z kostela. Já se vzpouzel, chtěl jsem si to „terný bubu“ ještě užít.

Do časů, kdy jsem byl na gymnáziu, tedy do let 1936–1944, spadá několik událostí, které měly vliv na celý můj pozdější život. Byly to stručně řečeno konfirmace, setkání s Písmem a účast v evangelické mládeži sboru Plzeň-Západ.